

Pottery Production in the Second Half of the 13th Century A.H. in Tehran Examining, Introducing and Classifying the Pottery Obtained from the Restoration and Renovation Operations of the Ettehadieh Historical Complex

Ali Nemati Abkenar¹, Mohammad Gholamnezhad²

¹ Ph.D., Faculty of Humanities, Department of Archeology, Tehran University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

² M.A, Faculty of Art, Department of Restoration and Preservation, University of Tehran, Tehran, Iran. (Graduated Student)

(Received: 14.07.2023, Revised: 27.08.2023, Accepted: 28.08.2023)
<https://doi.org/10.22075/AAJ.2023.31266.1188>

Abstract:

Pottery of the Qajar era, unlike the architecture and tile work of this era, has been less studied by archaeologists and researchers of the art history of the Qajar era, and our information about pottery of the Qajar era is very limited compared to other periods of Islamic art history. Although some travelogues of this era refer to some pottery production centers in Iran, there is still no comprehensive information on pottery techniques and innovations in this era, as well as the main production and distribution centers of pottery in Iran during the Qajar era. During the renovation and restoration of the historical Ettehadieh complex in Tehran's Lalehzar neighborhood, which was carried out in 2006, a large volume of pottery from the middle of the Qajar era, especially the Naseri era (1264-1313 AH), was found and examined and classified in this research. Based on the data obtained, this research aims to answer what were the decorative features and pottery forms of pottery produced in Tehran in the second half of the Qajar era, and which group of pottery species and decorative patterns were repeated more in this pottery collection. As a result of this study, a wide range of glazes, decorative techniques, and pottery forms were identified, which are mentioned in the text of the article.

Keywords: Pottery, Qajar Era, Ettehadieh Historical Mansion, Pottery Typology

---

¹ Email: ali.nematiabkenar@gmail.com

² Email: gholamnejad.arc@gmail.com

How to Cite: Nemati Abkenar, A., & Gholamnejad, M. (2023). Pottery Production in the Second Half of the 13th Century A.H. in Tehran Examining, Introducing, and Classifying the Pottery obtained from the Restoration and Renovation Operations of the Ettehadieh Historical Complex. *Journal of Applied Arts*, 3(1), 43-62. doi: 10.22075/aaj.2023.31266.1188

سفالگری نیمه دوم قرن سیزدهم هجری در تهران معرفی، بررسی و طبقه‌بندی سفال‌های به‌دست‌آمده از عملیات مرمت و نوسازی مجموعه تاریخی اتحادیه

علی نعمتی آبکنار^۱، محمد غلام نژاد^۲

^۱ دانش‌آموخته دکترا، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
^۲ دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، گروه مرمت ابنیه و بافت‌های تاریخی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۲۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۰۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۶/۰۶
<https://doi.org/10.22075/AAJ.2023.31266.1188> مقاله علمی-پژوهشی

چکیده

سفالگری عصر قاجار برخلاف معماری و کاشی‌کاری این عصر، کمتر مورد مطالعه پژوهشگران و محققان باستان‌شناسی و تاریخ هنر عصر قاجار قرار گرفته و اطلاعات ما از سفالگری عصر قاجار در مقایسه با سایر دوره‌های تاریخ هنر اسلامی، بسیار اندک است. اگرچه در برخی از سفرنامه‌های این عصر، به برخی از مراکز تولید سفال در ایران اشاره شده است، هنوز اطلاعات جامعی از تکنیک‌ها و ابداعات سفالگری در این دوره و همچنین مراکز اصلی تولید و توزیع سفال در ایران عصر قاجار در دست نیست. در عملیات نوسازی و مرمت مجموعه تاریخی اتحادیه در محله لاله‌زار تهران که در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ انجام شد، حجم زیادی از سفال‌های مربوط به اواسط عصر قاجار، به‌ویژه عصر ناصری (۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) به دست آمد که در پژوهش حاضر، مورد بررسی و طبقه‌بندی قرار گرفته‌اند. با توجه به داده‌های به‌دست‌آمده، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که سفال‌های تولیدشده در نیمه دوم عصر قاجار در تهران، از نظر ویژگی‌های تزئینی و فرم‌های سفالی، دارای چه خصوصیتی بوده و کدام دسته از گونه‌های سفالی و الگوهای تزئینی در این مجموعه سفالی، بیشتر تکرار شده است. در نتیجه این مطالعه، طیف گسترده‌ای از لعاب‌ها و تکنیک‌های تزئینی و فرم‌های سفالی شناسایی شد که در متن مقاله به آن‌ها اشاره شده است.

واژه‌های کلیدی: سفالگری، عصر قاجار، مجموعه تاریخی اتحادیه، گونه‌شناسی سفال.

¹ Email: ali.nematiabkenar@gmail.com

² Email: gholamnejad.arc@gmail.com

شيوه ارجاع به این مقاله: نعمتی آبکنار، علی، غلام نژاد، محمد. (۱۴۰۲). سفالگری نیمه دوم قرن ۱۳ ه.ق در تهران بررسی، معرفی و طبقه‌بندی سفال‌های به‌دست‌آمده از عملیات مرمت و نوسازی مجموعه تاریخی اتحادیه. نشریه تخصصی هنرهای کاربردی، ۳(۱)، ۴۳-۶۲. doi: 10.22075/aaaj.2023.31266.1188

مقدمه

یکی از معضلات تاریخ هنر عصر قاجار، نزدیکی زمانی این دوره به دوران معاصر است که باعث نادیده گرفته شدن بسیاری از ویژگی‌ها و ابداعات هنری این عصر شده است. سفالگری عصر قاجار، یکی از بارزترین نمونه‌های این مسئله است و تعداد مقالات و تحقیقاتی که مستقلاً هنر سفالگری این عصر را مورد بررسی قرار داده‌اند، بسیار انگشت‌شمار است؛ تا جایی که می‌توان مدعی شد شناخت ما از فن و تکنیک سفالگری سایر دوره‌های تاریخ هنر اسلامی، نظیر دوره‌های ایلخانی یا صفوی، بیشتر از هنر سفالگری عصر قاجار است. در کتاب‌ها و تألیفات محققان داخلی و خارجی در باب هنر اسلامی نیز علی‌رغم اینکه هنر و فن سفالگری دوره‌های مختلف به صورت مفصل بررسی گردیده، اشاره‌چندانی به هنر سفالگری در این عصر نشده است که این امر، ضرورت پژوهش در باب هنر سفالگری این عصر را دوچندان می‌سازد. اگرچه باتوجه به ادغام ایران در تجارت جهانی در این عصر و واردات گسترده ظروف چینی و فلزی و نیز ارزانی این کالاها در مقایسه با تولیدات داخلی، استفاده از ظروف سفالی تولیدشده در ایران، جایگاه خود را به نحو گسترده‌ای از دست داد، مراکز گسترده تولید سفال در ایران در قرن سیزدهم هجری، کماکان بیانگر حضور ظروف سفالی در زندگی روزمره مردم و طبقات عادی و فرودست جامعه است. از طرفی، تنزل اهمیت و جایگاه سفال در زندگی روزمره مردم، موجبات تولید گسترده و کارگاهی ظروف ساده و کاربردی فاقد تزیینات را فراهم آورد که این امر کاملاً متفاوت با سده‌های گذشته بود. یافته‌شدن ظروف سفالی با لعاب‌های مختلف و متنوع و تزیینات نسبتاً مفصل در منازل اشراف و مجموعه‌های مسکونی متعلق به طبقه اعیان

جامعه، همانند مجموعه تاریخی اتحادیه، بیانگر استفاده از ظروف شاخص و پر از تزیینات و باکیفیت سفالی در اقامتگاه‌های متعلق به طبقات بالای جامعه ایران در عصر قاجار است. نکته مهم دیگر که متأسفانه در پژوهش‌های باستان‌شناسی دوره اسلامی در ایران صورت می‌گیرد، کاوش سریع و در برخی مواقع، بدون دقت و تخریب‌گونه لایه‌های مربوط به دوره پسا صفوی، به ویژه دوره قاجار است که پژوهشگران را از دستیابی به اطلاعات سفالگری مربوط به این عصر محروم می‌کند. در پژوهش حاضر تلاش شده است باتوجه به داده‌های حاصل از مجموعه تاریخی اتحادیه، گونه‌ها و فرم‌های مختلف ظروف سفالی و خصوصیات و الگوهای تزیینی این داده‌ها مشخص شده و نتایج یافته‌ها در جدول‌های جداگانه بر اساس ترانسه‌های مختلف ایجادشده در مجموعه ارائه گردد.

پیشینه پژوهش

همان‌گونه که ذکر شد، مطالعات بسیار اندکی روی سفال‌های دوره قاجار توسط پژوهشگران داخلی و خارجی انجام شده است؛ درحالی‌که نقاشی و کاشی‌کاری قاجار به صورت گسترده توسط محققان مختلف مورد بررسی قرار گرفته و مقالات و کتاب‌های متعددی درباره این موضوعات به رشته تحریر درآمده است. شهرکی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله هنر عامیانه دوره قاجار در آیین ظروف سفالین، در نشریه‌ی نگارینه هنر اسلامی، ظروف سفالی مربوط به دوره قاجار را به دو گروه سفال‌های عامیانه (روزمره) و سفال‌های درباری تقسیم کرده و مضامین هنری منقوش بر سفال‌های روزمره این دوران را بررسی کرده‌اند. به عقیده نگارندگان مقاله، مضامین ملی‌گرایانه و شیعی به‌وفور در سفال‌های روزمره این

دوره دیده می‌شود، هرچند تکنیک‌های مورداستفاده در این ظروف، چندان قابل‌توجه نیست. نصری و اصلانی (۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان مطالعه باستان‌شناسی نقوش و تزیینات سفالینه‌های عصر قاجار، در نشریه‌ی پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان، به اشتراکات سفالگری دوره قاجار با دوره‌های پیشین اشاره کرده و نقوش تزیینی، ویژگی‌ها و شاخص‌های خاص سفال‌های قاجاری موجود در موزه ملی ایران را مورد بررسی قرار داده‌اند. به عقیده آن‌ها سفالگری دوره قاجار، علی‌رغم تأثیرپذیری و تداوم سبک‌های سفال‌سازی دوران قبل، به نوآوری‌هایی در زمینه نقوش دست یافته که مختص این دوره بوده‌اند. رضایی و محمدی (۱۳۹۹) نیز در مقاله‌ی مطالعه تاریخی و باستان‌شناسی محوطه اسلامی انداجین همدان در مجله‌ی مطالعات باستان‌شناسی، تعدادی از سفال‌های مربوط به دوره قاجار، از جمله سفال‌های آبی سفید قاجاری را معرفی کرده‌اند. بختیاری و افهمی (۱۳۹۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان هنر ایران عصر قاجار، که در کتاب ماه هنر به چاپ رسیده است، برخی از ویژگی‌های سفال‌های دوره قاجار و موضوع کمتر مورد توجه قرار گرفتن این سفال‌ها را بررسی کرده‌اند. علاوه بر این، در سفرنامه‌های سیاحان و نویسندگان خارجی، مطالبی درباره تولید سفال در ایران در عصر قاجار و برخی مراکز تولیدی این صنعت به چشم می‌خورد؛ به‌عنوان مثال، دو روششوار^۱ شهر قزوین را از مراکز مهم تولید سفال در ایران معرفی کرده است (دو روششوار، ۱۳۷۸: ۱۵۱). وی همچنین به شهر نطنز به‌عنوان یکی از مراکز تولید گسترده سفال در عصر قاجار اشاره کرده است (همان: ۴۷). شایان ذکر است در این عصر، سفال دارای جنبه کاربردی گسترده‌ای بوده است و نویسندگان متعددی در نوشته‌های خود

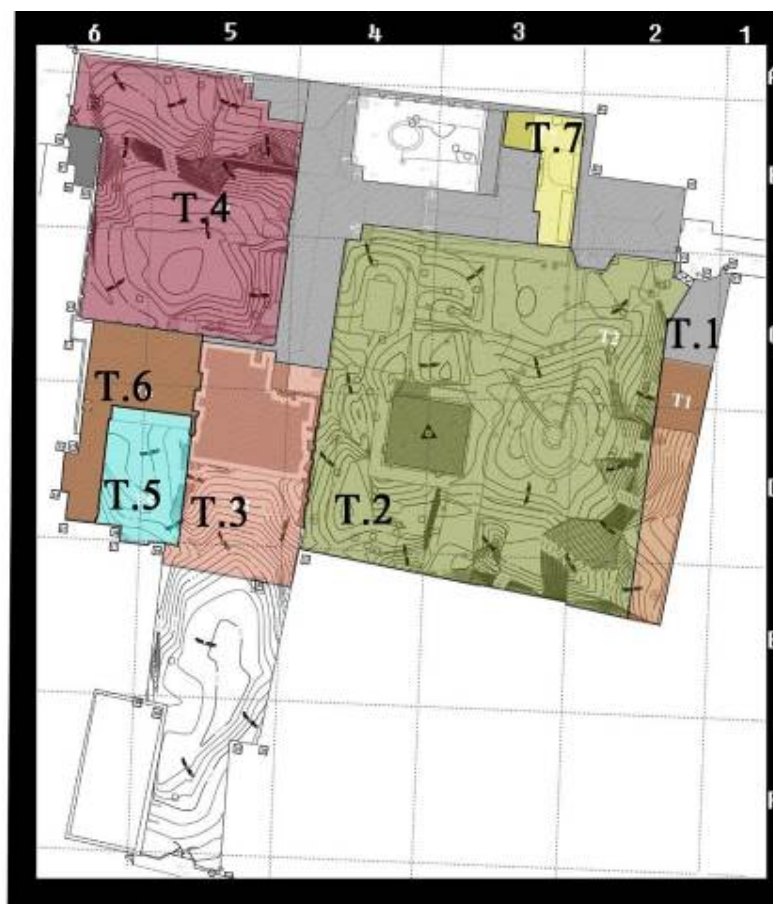
به کاربرد سفال‌ها در پوشش سقف‌ها و بام‌های مختلف، به‌ویژه شهرهای نیمه شمالی کشور اشاره کرده‌اند. به نوشته مکزی^۲ (مکزی، ۱۳۵۹: ۳۲) و همچنین اورسل^۳ (اورسل، ۱۳۸۲: ۱۷۱)، استفاده از تولیدات سفالی در سقف خانه‌ها تنها مختص اعیان و طبقات شهرها بوده است. میرزا ابراهیم نیز در سفرنامه خود به این مسئله در باب خانه‌های شمال ایران اشاره کرده است (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵: ۱۹۱). سایر نویسندگانی نیز که از ناحیه شمال ایران در عصر قاجار دیدن کرده‌اند، به موضوع استفاده از سفال و فرم‌های مختلف تولیدات سفالی در سقف و بام خانه‌ها اشاره داشته‌اند (سرنا، ۱۳۶۳: ۲۷؛ ماسهارو، ۱۳۷۳: ۲۳۰؛ بوهلر، ۱۳۵۷: ۱۹؛ اوین، ۱۳۶۲: ۱۴۹؛ بروگش، ۱۳۶۷، ج ۲: ۷۰۶).

روش پژوهش

با آغاز کار مرمت، پاک‌سازی و خواناسازی فضاها و ساختمان‌های مختلف مجموعه تاریخی اتحادیه، تلاش شد هم‌زمان با اقدامات مرمتی و حفاظتی، سایر اقدامات از قبیل عملیات خواناسازی و پاک‌سازی فضاها و ساختمان‌های مختلف مجموعه، جهت ثبت و ضبط دقیق یافته‌های احتمالی و مواد و اشیای فرهنگی، از قبیل اسناد، سفال، کاشی و گچ‌بری‌ها و سایر داده‌ها با سیستم‌های ثبت و ضبط باستان‌شناسی تلفیق شده و تمامی ساختمان‌ها و فضاها با شماره‌های مخصوص نام‌گذاری شوند. علاوه بر این، باتوجه به مساحت تقریباً نه‌هزار متری مجموعه، سعی شد با ایجاد ترانشه‌های مختلف، تمامی حیاط‌ها و قسمت‌های واقع در فضای آزاد مجموعه، جهت بررسی وجود آثار معماری احتمالی و ثبت و ضبط دقیق اشیاء و آثار به‌دست‌آمده، مورد کاوش باستان‌شناسی قرار

این مجموعه، از تمامی این مواد برحسب ترانسه و کانتکست مربوط به صورت جداگانه جمع‌آوری و طبقه‌بندی شده و اطلاعات آن‌ها در فرم‌های ویژه وارد شد و کارهای عکس‌برداری، طراحی و ثبت و ضبط تمامی اشیای به‌دست‌آمده بر اساس روش‌های باستان‌شناسی صورت گرفت. گفتنی است در این مجموعه سفالی، برخی از سفال‌های مربوط به دوره معاصر نیز دیده می‌شود و ضمن عملیات خواناسازی سعی شد این سفال‌ها از مجموعه سفال‌های دوره قاجار که در فضاها و لایه‌های مربوط به دوره قاجار در این مجموعه تاریخی یافت گردید، تفکیک شود.

گیرد (تصویر ۱). بانوجه به نکات فوق، طی عملیات مرمت و خواناسازی و کاوش مجموعه تاریخی اتحادیه، هفت ترانسه در قسمت‌های مختلف این مجموعه ایجاد شد که از جمله یافته‌های این کاوش‌ها می‌توان به کشف بقایای یک حمام و حوض‌خانه دوره قاجار، چند آب‌انبار و بقایای فضاهای خدماتی و اسطبل‌ها و کف‌سازی‌های متعدد از دوره قاجار اشاره کرد. شایان ذکر است در کاوش فضاهای مختلف این مجموعه، مواد فرهنگی فراوانی از قبیل سفال و کاشی‌های ساده و منقوش دوره قاجار، گچ‌بری و همچنین اسناد و لوازم مصرفی روزمره و... به دست آمد. ابتدا تمامی سفال‌های به‌دست‌آمده در کاوش ترانسه‌های مختلف

تصویر ۱- نقشه ترانسه‌های ایجادشده در مجموعه تاریخی اتحادیه (نگارندگان، ۱۳۹۵)

پیشینه تاریخی مجموعه اتحادیه

خانه تاریخی اتحادیه، از جمله بناهای ارزشمند مربوط به دوره قاجاریه در محدوده بافت تاریخی شهر تهران است که در حدفاصل دو خیابان شمالی و جنوبی لاله‌زار قرار دارد. بنا بر شواهد موجود و اسناد تاریخی، این مجموعه تاریخی در بخشی از زمین‌های مجاور باغ لاله‌زار احداث شده است. باغ لاله‌زار به دستور فتحعلی شاه در حدود سال‌های ۱۲۴۰ تا ۱۲۴۵ق در خارج از حصار آن زمان تهران و در اراضی شمالی دروازه اسدالدوله (دروازه دولت بعدی) احداث و قصر لاله‌زار و ابنیه‌ای دیگر در آن بنا شد (میرزایی، ۱۳۸۹: ۸۵). در نخستین نقشه دارالخلافه که در سال ۱۲۴۱ق توسط سروان ناسکوف ترسیم شده، باغ لاله‌زار به‌وضوح در بیرون از شهر مشخص شده است. ظاهراً محدوده کنونی خانه اتحادیه در زمان تهیه این نقشه، بخشی از اراضی محسوب می‌شده که در راهنمای نقشه از آن با عنوان «جالیز بدون چپر» یاد شده است (مه‌پیار و همکاران، ۱۳۷۸: ۱۴۸).

در خصوص احداث باغ لاله‌زار در این زمان، اشاراتی در منابع مختلف به چشم می‌خورد. بنا به گفته اعتمادالسلطنه، باغ لاله‌زار از قدیمی‌ترین باغ‌های تهران بوده که محلی پرآب و مشجر بوده است. شاهان قاجار آن را تبدیل به باغ کرده و در محل آن، عمارت‌هایی را برپا کردند. در فاصله سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۶ق قطعات مختلف زمین‌های باغ لاله‌زار توسط ناصرالدین‌شاه به درباریان فروخته شد و بنا بر اطلاعات منابع این دوره، نظیر *خاطرات عین‌السلطنه*، اراضی باغ لاله‌زار برحسب نقاط آن، از ذرعی یک تومان تا هفت ریال و شش ریال به فروش می‌رسید و باغ به‌سرعت روند تبدیل به محله‌ای تجاری و متجدد را طی کرد. عین‌السلطنه در کتاب *خاطرات خود* در این باره

می‌نویسد: «سه‌شنبه ۴ ربیع‌الثانی ۱۳۱۳ق باغ لاله‌زار هم فروخته شد نودهزار تومان. صدراعظم و امین‌الملک، حاجی امین‌السلطنه، امین همایون، امین خلوت، عزیز خان خواجه خریدند. در سال گذشته که خیال فروش بود، حضرت والا هم جزو شرکا بودند. امسال بدون اطلاع خریدند و نگذاشتند ما هم داخل باشیم. خیلی نفع خواهند کرد. مکانی از آن بهتر در نقطه طهران نیست. هفتاد هزار ذرع است. قنات مخصوص هم دارد. البته ذرعی سه تومان فروش خواهد رفت» (عین‌السلطنه، ۱۳۷۴: ۷۲۰).

در ادامه این تحولات، بسیاری از اشراف و رجال عصر ناصری، از جمله علی‌اصغر خان امین‌السلطان صدراعظم علاقه‌مند به برپاساختن باغ و عمارت در آن حوالی شدند (معمدی، ۱۳۸۱: ۲۹۲). بنا بر شواهد موجود، بخش بزرگی از اراضی واقع در قسمت غربی خیابان لاله‌زار، به میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان تعلق داشته و مجموعه تاریخی اتحادیه در گذشته، بخشی از باغ بزرگ امین‌السلطان بوده که پس از مرگ او توسط وراث وی به حاج رحیم اتحادیه فروخته شده است. در نقشه عبدالغفار که از اسناد تصویری معتبر این دوره به شمار آمده و در سال ۱۳۰۹ق ترسیم شده است، محدوده‌ای که در حال حاضر محدوده خانه اتحادیه در آن قرار دارد، در سه قسمت اصلی دیده می‌شود. قسمت غربی در واقع، بخشی از ملکی را تشکیل می‌دهد که در نقشه با عنوان «خانه و عمارت جناب ظهیرالدوله» مشخص شده است.

قسمت شرقی این مجموعه، بخش شمالی از دو قطعه زمین واقع در غرب «خانه جناب امین‌السلطنه» محسوب می‌شده است. همچنین با انطباق این نقشه با وضعیت موجود مجموعه می‌توان دریافت که احتمالاً بخش‌هایی از قسمت جنوبی باغ، موسوم به «باغ جناب

املاک ورثه مرحوم امین‌السلطان، او باغ زیبای اتحادیه را در لاله‌زار به وجود آورد» (همان: ۴۶). خانواده اتحادیه اصالتاً آذربایجانی بودند. در سال ۱۲۶۶ش (۱۳۰۵ق) عده‌ای از صراف‌های تبریز، شرکتی را با نام شرکت اتحادیه تأسیس کردند که حدود ۱۵ سال فعال بود. نماینده این شرکت در تهران، حاجی لطفعلی، پسر حاجی محمدباقر امین‌الضرب بود. وی به نمایندگی از طرف شرکت، به اتفاق پسرش رحیم به تهران آمد و مدتی امور شرکت در تهران را اداره می‌کرد؛ ولی در ۱۲۷۷ش با رئیس شرکت اختلاف پیدا کرد و قرارداد خود را با شرکت فسخ کرد. پس از این کار، حاجی لطفعلی و پسرش همچنان در تهران باقی ماندند و مجدداً پدر و پسر، شرکتی به همان نام تأسیس کردند که تا فوت حاجی رحیم در سال ۱۳۱۳ش برقرار بود. حاجی رحیم علاوه بر ادامه شغل پدر، به کار صرافی و تجارت نیز می‌پرداخت و به‌مرور از تجار بزرگ و معتبر شد که تا اواخر دوره قاجاریه و اوایل دوره پهلوی نیز فعالیت می‌کرد. وی خانه مجلل امین‌السلطان در غرب لاله‌زار را در سال ۱۲۹۵ش از ورثه او خریداری کرد (اتحادیه نظام مافی، ۱۳۷۷: ۳۹۳ و ۳۹۴).

توصیف و طبقه‌بندی سفال‌های به‌دست‌آمده از

ترانشه‌های مختلف

در طول کاوش در هفت ترانشه مجموعه اتحادیه، تعداد فراوانی ظروف سفالی سالم و شکسته به دست آمد که از بین این قطعات، تعداد ۶۹۰ قطعه سفال انتخاب و ثبت شدند. این گزینش به‌گونه‌ای صورت گرفت که شاخص‌ترین سفال‌های هر ترانشه را در بر گیرد. بیشترین تعداد سفال‌ها به‌ترتیب از ترانشه‌های

ناصرالملک» نیز در محدوده کنونی خانه اتحادیه قرار داشته است. در نقشه عبدالغفار، زمین‌های واقع در بخش شرقی محدوده خانه اتحادیه بدون نام هستند که با بررسی و مطالعه اسناد خاندان حاج حسین امین‌الضرب توسط عبدالله انوار، تا حدودی از این مسئله رفع ابهام شده است. ایشان یکی از این دو زمین بیاض مجاور را متعلق به فردی به‌نام مسیو دمورنی و دیگری را متعلق به یکی از شاهزادگان قاجار به‌نام حاجی سیف‌الدوله دانسته که ظاهراً در زمانی نامعلوم توسط میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان خریداری شده‌اند. در نقشه عبدالغفار، «باغ و عمارت جناب امین‌السلطان» در بلوک جنوبی کوچه باربد کنونی واقع است؛ از این‌رو، به نظر می‌رسد اتابک اعظم این اراضی را به املاک پدری خود اضافه کرده باشد و در واقع، آنچه به حاجی رحیم آقای اتحادیه فروخته شده، قسمت‌هایی از این اراضی بوده که در جنب منزل ظهیرالدوله قرار داشته است (انوار، ۱۳۷۲: ۳۱). در دوران انقلاب مشروطه، بنای انجمن موسوم به اخوت، واقع در ضلع شمالی خانه ظهیرالدوله و قسمت غربی مجموعه فعلی اتحادیه که توسط وی تأسیس شده بود و نقش مهمی در تبلیغ افکار آزادی‌خواهانه و مبارزه با نظام استبدادی داشت، هم‌زمان با واقعه به توپ بسته شدن مجلس، مورد هجوم قزاقان قرار گرفت و بخش‌هایی از آن تخریب شد. درنهایت، چند سال پس از این واقعه (سال ۱۳۳۴ق)، باغ ظهیرالدوله که در این زمان در مالکیت نصیرخان سردار جنگ قرار داشت و همچنین سایر املاک متعلق به ورثه امین‌السلطان در این محدوده، توسط حاجی رحیم آقا اتحادیه خریداری شد و بنا به نوشته عبدالله انوار، «مرحوم حاجی رحیم اتحادیه، مالک شش‌دانگ باقی‌مانده خانه ظهیرالدوله گردید و با خرید قسمتی از

۳، ۶، ۱، ۲، ۴ و ۵ و کمترین آن از ترانسه ۷ به دست آمده است.

ترانسه ۱

از کاوش در این ترانسه، تعداد ۹۵ قطعه سفال شاخص انتخاب شد. تنوع زیادی از لحاظ رنگ لعاب و الگوهای

تزیینی در داده‌های این ترانسه وجود دارد. برخی از یافته‌های این ترانسه شامل ظروف سفالی کامل با تکنیک نقاشی روی لعاب هستند (تصویر شماره ۲). اطلاعات سفال‌های به‌دست‌آمده از این ترانسه به شرح زیر است:

جدول ۱- طبقه بندی اطلاعات سفالهای به دست آمده از ترانسه ۱، منبع: نگارندگان.

رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	ماده چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزیینی	روش ساخت
۱. قرمز	۱. کاسه‌های لبه‌صاف	۹۳ قطعه دارای ماده چسباننده	۱. لعاب آبی تیره	۱. نقوش حلزونی زرد و آبی بر زمینه مشکی	تمامی سفال‌ها چرخ‌ساز هستند
۲. قهوه‌ای	۲. کوزه‌های لبه‌برگشته	معذنی با پخت کافی هستند.	۲. لعاب قهوه‌ای	۲. نقوش گیاهی به رنگ سبز و آبی بر زمینه آبی‌رنگ (همراه نقش کنده)	
۳. قهوه‌ای روشن	۳. درپوش		۳. لعاب سبز تیره	۳. نقوش هندسی سبز و آبی زیر لعاب بی‌رنگ	
۴. قهوه‌ای تیره	۴. لیوان	۲ قطعه نیز	۴. لعاب مشکی	۴. نقش پاشیده به رنگ زرد بر زمینه سفید و پوشش‌دهی با لعاب بی‌رنگ	
۵. نخودی	۵. تقاله‌گیر	دارای شاموت گیاهی هستند	۵. لعاب زردفام	۵. نقش کنده به‌صورت نقوش کنده سبز و قرمز بر زمینه آبی تیره و نقش گلبرگ هفت‌پر بر زمینه آبی تیره	
۶. خاکستری	۶. سرقلیان		۶. لعاب بنفش تیره	۶. نقوش هندسی زیر لعاب مشکی	
تعداد ۵ عدد از سفال‌ها دارای خمیره چینی هستند	۷. بشقاب		۷. لعاب بی‌رنگ	۷. لعاب پاشیده سبز و قهوه‌ای، زرد و صورتی	
	۸. ظروف پایه‌دار		۸. نقاشی سفید و قهوه‌ای زیر لعاب بی‌رنگ	۸. نقاشی سفید و قهوه‌ای زیر لعاب بی‌رنگ	
			۹. لعاب فیروزه‌ای	۹. سفال‌های بدون لعاب دارای پوشش نخودی	
			۱۰. لعاب سبز آبی	۱۰. سفال‌های بدون لعاب با نقش کنده به‌شکل گلبرگ‌ها در زیر لبه	
			۱۱. لعاب زیتونی	۱۱. سفال‌های بدون لعاب با نقوش قالبی	
			۱۲. لعاب آبی از بیرون و داخل	۱۲. نقش کنده ۷ شکل زیر لعاب بی‌رنگ	
				۱۳. تکنیک نقاشی زیر لعاب به رنگ‌های سفید و قهوه‌ای با نقش گلبرگ زیر لعاب بی‌رنگ	
				۱۴. نقاشی زیر لعاب (در زیر لعاب بی‌رنگ) به‌صورت نقوش گیاهی به رنگ‌های آبی، سفید و قرمز	

ترانسه ۲

از این ترانسه ۶۵ قطعه سفال شاخص ثبت شده است. سفال‌های با تکنیک کنده‌کاری زیر لعاب، از پرتکرارترین یافته‌های این ترانسه هستند (تصویر ۶).

همچنین برخی کوزه‌های سالم به‌دست‌آمده از این ترانسه با تکنیک کنده‌کاری بدون لعاب تزیین شده‌اند (تصویر ۱۲). سفال‌های لعاب‌دار با تزیین نقاشی روی لعاب (تصویر ۱۵)، از دیگر یافته‌های پرتکرار در این

مجموعه سفالی است. اطلاعات کلی سفال‌های به‌دست‌آمده از این ترانسه به شرح زیر است:
جدول ۲- طبقه بندی اطلاعات سفال‌های به دست آمده از ترانسه ۲ ، منبع: نگارندگان.

رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	ماده چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزئینی	روش ساخت
۱. قهوه‌ای	۱. کوزه	مواد معدنی با پخت کافی	۱. لعاب سفید	۱. سفال‌های بدون لعاب با تکنیک کنده با نقش هندسی و گیاهی	چرخ‌ساز
۲. قهوه‌ای روشن	۲. کاسه		۲. لعاب قهوه‌ای	۲. سفال لعاب‌دار با تکنیک لعاب پاشیده سبز	
۳. قرمز قهوه‌ای			تیره	۳. نقش پاشیده سبز و قهوه‌ای بر زمینه کرم	
۴. نخودی			۳. لعاب بی‌رنگ	زیر لعاب بی‌رنگ	
۵. خاکستری تیره			۴. لعاب قهوه‌ای	۴. تکنیک نقاشی به‌صورت سه خط موازی به رنگ‌های قهوه‌ای و سبز به‌صورت نقاشی زیر لعاب با نقوش به رنگ طلایی، زرد و آبی روی لعاب	
۶. قرمز			تیره		
۷. قرمز کم‌رنگ			۵. لعاب سبز		
۸. خاکستری کم‌رنگ			۶. لعاب فیروزه‌ای		
۹. قهوه‌ای کم‌رنگ			۷. لعاب آبی	۵. نقوش هندسی کنده و فشاری روی سفال‌های بدون لعاب	
۱۰. برخی قطعات با خاک چینی ساخته شده‌اند			۸. لعاب کرم		
			۹. سبز آبی		
			۱۰. بنفش تیره		

ترانسه ۳

تعدادی ظروف با فرم کاسه در میان مجموعه سفال‌های این ترانسه شناسایی شد (تصاویر ۳ و ۱۴). همچنین چند کوزه سالم با دو دسته که از لحاظ فرم کاملاً شبیه یکدیگر هستند، در این ترانسه یافت شد که دارای لعاب تک‌رنگ (تصویر ۱۳) یا بدون لعاب (تصویر ۱۷) هستند. اطلاعات جزئی سفال‌های به‌دست‌آمده از این ترانسه به شرح زیر است. (جدول ۳)

از این ترانسه تعداد ۲۲۷ قطعه سفال ثبت شد. تکنیک تزئینی نقش کنده در زیر لعاب به کرات در میان سفال‌های این ترانسه دیده می‌شود. در برخی سفال‌ها تکنیک نقش کنده بدون لعاب نیز مشاهده می‌شود (تصاویر ۵، ۱۲، ۱۸ و ۱۹) برخی از کوزه‌های به‌دست‌آمده از این ترانسه با لعاب یک‌رنگ به رنگ سبز پوشیده شده‌اند (تصویر ۴). از لحاظ فرم نیز

جدول ۳- طبقه بندی اطلاعات سفالهای به دست آمده از ترانسه ۳، منبع: نگارندگان.

رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	ماده چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزئینی	روش ساخت
۱. قرمز قهوه‌ای	۱. کوزه	۱. مواد معدنی	۱. قهوه‌ای	۱. نقوش قالبی به صورت خطوط ۲، ۳ و ۴ تایی	چرخ‌ساز با
۲. نخودی	۲. کاسه	با ذرات سفید	۲. سبز	۲. سفال‌های بدون لعاب با نقوش استامپی و	پخت کافی
۳. قهوه‌ای کم‌رنگ	کوچک	۲. مواد معدنی	۳. آبی	نقش کنده هندسی و گیاهی	در برخی
۳. قهوه‌ای روشن	۳. گلدان	همراه با مواد	۴. آبی تیره	۳. نقاشی زرد و آبی روی سفال لعاب‌دار	نمونه‌ها
۴. قرمز	۴. درپوش	آلی	۵. صورتی	۴. نقش کنده هندسی و تکنیک قالب‌گیری	آثار دست
۵. قهوه‌ای تیره	۵. تقاله گیر		۶. سبز تیره	در سفال‌های لعاب‌دار	مرطوب
۶. قرمز روشن	۶. کاسه		۷. لعاب فیروزه‌ای	۵. نمونه‌های بدون لعاب‌دارای پوشش غلیظ	دیده
۷. خمیره خاک	دهان‌گشاد		۸. لعاب زیتونی	نخودی و قرمز	می‌شود
چینی	۷. بشقاب		۹. زرد	۶. نقاشی به رنگ آبی، قرمز بر روی لعاب	
	۸. لیوان		۱۰. لعاب کرم	۷. نقوش قالبی هندسی و گیاهی روی سفال	
	۹. دیگ		۱۱. لعاب بی‌رنگ	لعاب‌دار	
	۱۰. ظروف		۱۲. آبی کم‌رنگ	۸. نقوش پاشیده سبز روی پوشش سفید	
	پایه‌دار			۹. نقوش سبز بر روی سفال با لعاب کرم	
	۱۱. تنبوشه			۱۰. نقش شاخ و برگ نقاشی شده در زیر	
	۱۲. اسباب‌بازی			لعاب بی‌رنگ است	
	کودکان			۱۱. نقوش شانهای روی سفال بی‌لعاب با	
				پوشش گلی نخودی	
				۱۲. تکنیک نقاشی زیر لعاب کرم	
				۱۳. نقش کنده هندسی روی سفال بدون لعاب	
				با پوشش نخودی	
				۱۴. پوشش خاکستری و مشکی روی سفال	
				بدون لعاب	
				۱۵. نقوش قالب‌گیری شده گیاهی روی ظروف	
				با فرم گلدان	
				۱۶. پوشش خاکستری، نخودی و قرمز برای	
				سفال‌های بدون لعاب	
				۱۷. نقش قالبی لانه‌زنبوری روی سفال بدون	
				لعاب	
				۱۸. لعاب با رنگ زیتونی در داخل ظرف	
				۱۹. لعاب آبی در بیرون و داخل ظرف	
				۲۰. قالب‌گیری به صورت خطوط مواج،	
				استامپی (گل‌های شش‌پر)، نقاشی (لوزی‌های	
				درهم)، پاشیده (با رنگ سبز) و کنده‌کاری	
				به صورت نقوش گیاهی و هندسی	

ترانسه ۴

شده‌اند (تصاویر ۵ و ۹). سایر جزئیات سفال‌های این
ترانسه در جدول ۴ ارائه شده‌اند.

از این ترانسه ۱۰۰ قطعه سفال ثبت شد. برخی از
سفال‌های این ترانسه با تکنیک نقش کنده تزئین

جدول ۴- طبقه بندی اطلاعات سفالهای به دست آمده از ترانسه ۴ ، منبع: نگارندگان.

رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	مادۀ چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزیینی	روش ساخت
۱. نخودی	۱. کاسه دهانه‌باز	مواد	۱. سبز	۱. نقاشی زیر لعاب	چرخ‌ساز
۲. قرمز قهوه‌ای	۲. کاسه کوچک	معدنی با	۲. قهوه‌ای تیره	۲. پوشش نخودی روی سطح بیرونی و داخلی	با آثار دست
۳. قهوه‌ای روشن	۳. گلدان	پخت کافی	۳. قهوه‌ای روشن	سفال‌های بدون لعاب	مرطوب
۴. خاک چینی	۴. ظروف پخت‌وپز		۴. گلی نخودی	۳. تکنیک پاشیده‌آبی، سبز و سبز تیره بر	
۵. قرمز	۵. کاسه با لبه		۵. فیروزه‌ای	آستر سفید	
۶. خاکستری	چین خورده		۶. زیتونی	۴. لعاب گلی قهوه‌ای در نمونه‌های بدون	
	۶. دیگ		۷. لعاب کرم	لعاب	
	۷. کوزه		۸. لعاب بی‌رنگ	۵. تزیین با نقش کنده و قالب‌گیری در	
	۸. قلیان			نمونه‌های بدون لعاب	
				۶. نقاشی و لعاب پاشیده	
				۷- نقاشی زیر لعاب به رنگ‌های زرد و سبز	

ترانسه ۵

لعاب است که دارای دو دسته بوده (تصویر ۱۶) و مشابه آن در کاوش ترانسه ۳ به دست آمده است. اطلاعات سفال‌های این ترانسه به شرح زیر است.

از این ترانسه در مجموع، ۲۱ قطعه سفال ثبت شد. یکی از یافته‌های این ترانسه، یک کوزه سالم بدون

جدول ۵- طبقه بندی اطلاعات سفالهای به دست آمده از ترانسه ۵ ، منبع: نگارندگان.

رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	مادۀ چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزیینی	روش ساخت
۱. قهوه‌ای روشن	۱. فنجان	مواد معدنی با	۱. لعاب آبی تیره	۱. نقش قالبی بر سفال لعاب‌دار	چرخ‌ساز
۲. قرمز روشن	۲. کوزه دهانه‌تنگ	پخت کافی	۲. آبی روشن	۲. نقوش کنده هندسی بر سفال‌های بدون لعاب	
۳. قرمز تیره	۳. کاسه		۳. سبز		
۴. سبز روشن	۴. لیوان		۴. لعاب فیروزه‌ای	۲. نقوش قالبی بر روی لعاب فیروزه‌ای	
۵. نخودی	۵. درپوش		۵. لعاب آبی کم‌رنگ	۳. تزیین پاشیده سبز بر لعاب آبی	
۶. قرمز قهوه‌ای	۶. گلدان		۶. لعاب زیتونی	۴. نقوش پاشیده سبز بر لعاب بی‌رنگ	
			۷. لعاب گلی نخودی		
			۸. سبز تیره		

ترانسه ۶

نقش کنده موج‌دار زیر لعاب تزیین شده‌اند (تصویر ۷). تعدادی سفال با تزیین نقاشی روی لعاب هستند (تصویر ۸). یک کوزه بدون دسته که با تکنیک نقش کنده تزیین شده است (تصویر ۱۱). فرم کاسه نیز در میان سفال‌های این ترانسه مشاهده می‌شود (تصویر ۱۴) که عیناً مشابه کاسه‌های به‌دست‌آمده از ترانسه است. جزئیات سفال به‌دست‌آمده از این ترانسه، در جدول ۶ ارائه شده است.

از این ترانسه تعداد ۱۷۳ قطعه سفال ثبت شده است. برخی از کوزه‌های به‌دست‌آمده از کاوش این ترانسه، کوزه‌های بدون لعاب با تزیین نقش کنده هستند (تصویر ۳). سفال‌های بدون لعاب با نقش کنده هندسی (تصویر ۵)، بخشی دیگر از سفال‌های به‌دست‌آمده از این ترانسه را تشکیل می‌دهند. همچنین برخی از سفال‌های این ترانسه با تکنیک

جدول ۶- طبقه بندی اطلاعات سفالهای به دست آمده از ترانشه ۶، منبع: نگارندگان.

رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	ماده چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزئینی	روش ساخت
۱- قرمز	۱- کاسه	۱. مواد معدنی	۱. لعاب فیروزه‌ای	۱. پوشش نخودی، مشکی و قرمز بر سفال‌های بدون لعاب	چرخ‌ساز با پخت کافی
۲- قرمز روشن	بزرگ	۲. مواد معدنی	۲. لعاب سبز	۲. تکنیک کنده و قالب‌گیری بر سفال‌های بدون لعاب	و در برخی نمونه‌ها با دست
۳- خاکستری	۲- کوزه دهانه تنگ	با مواد آلی	۳. لعاب زیتونی تیره	۳. شره لعاب و کنده‌کاری عمیق زیر لعاب	مرطوب
۴- نخودی	۳- لیوان	مانند کاه	۴. لعاب زرد	۴. تکنیک قالب‌گیری بر سفال‌های لعاب‌دار	
۵- قهوه‌ای روشن	۴- گلدان		۵. لعاب سبز آبی	۵. نقاشی زیر لعاب	
۶- قرمز قهوه‌ای	۵- قلیان		۶. لعاب قهوه‌ای	۶. نقوش کنده دایره‌ای	
۷- خاکستری قرمز	۶- دیگ		۷. لعاب آبی تیره	۷. کنده‌کاری هندسی در سفال‌های بدون لعاب	
			۸. لعاب سفید	۸. پوشش نخودی در سفال‌های بدون لعاب	
			۹. لعاب صورتی	۹. تکنیک پاشیده زیر لعاب بی‌رنگ	
				۱۰. تزئین قالبی (بر سفال‌های لعاب‌دار) به‌صورت نقوش گیاهی رونده، گل سه‌پر و هندسی	
				۱۱. تزئین کنده (روی سفال‌های لعاب‌دار و بدون لعاب) به‌صورت خطوط موجی یا خطوط افقی موازی	
				۱۲. نقاشی (بر سفال لعاب‌دار) به‌صورت دو خط موازی به رنگ سبز و قهوه‌ای زیر لعاب بی‌رنگ	

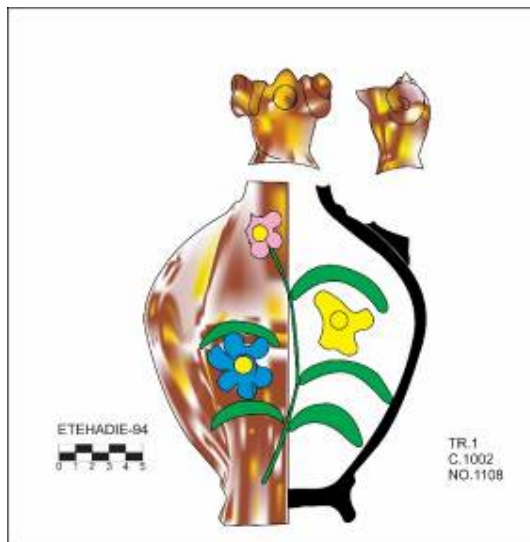
ترانشه ۷

در این ترانشه با تکنیک نقاشی زیر لعاب تزئین شده است. اطلاعات سفال‌های به‌دست‌آمده از این ترانشه به شرح زیر است. (جدول ۷)

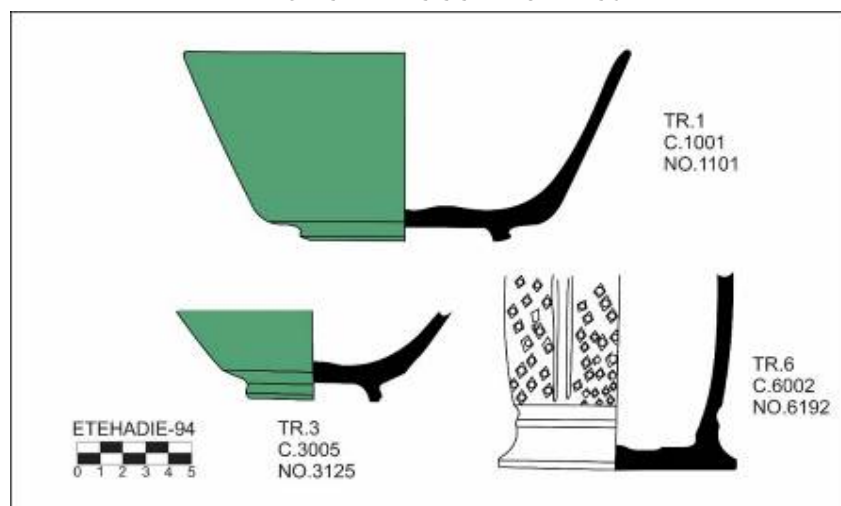
از این ترانشه ۳۰ قطعه سفال ثبت شد که دارای تزئینات کنده‌کاری به اشکال هندسی و گیاهی روی سفال‌های بدون لعاب هستند. یک قطعه سفال دیگر

جدول ۷- طبقه بندی اطلاعات سفالهای به دست آمده از ترانشه ۷، منبع: نگارندگان.

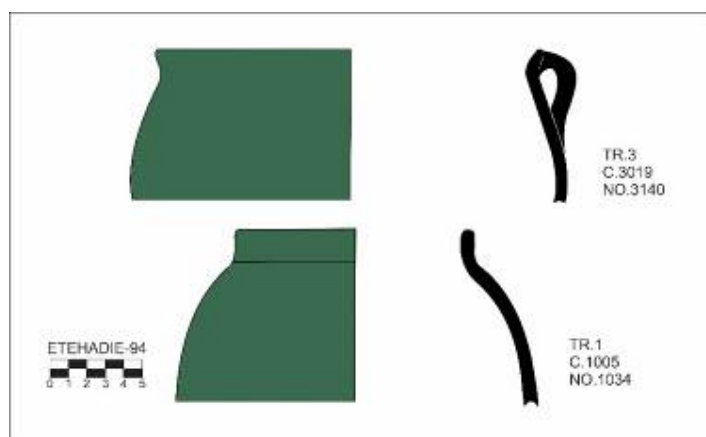
رنگ خمیره	فرم‌های سفالی	ماده چسباننده	رنگ لعاب	تکنیک‌های تزئینی	روش ساخت
۱. قهوه‌ای	۱. ظرف پایه‌دار	مواد معدنی با پخت کافی	۱. لعاب فیروزه‌ای	۱. کنده‌کاری به اشکال هندسی و گیاهی در سفال‌های بدون لعاب	چرخ‌ساز
۲. خاکستری			۲. لعاب بی‌رنگ	۲. تکنیک نقاشی زیر لعاب در سفال‌های با لعاب بی‌رنگ	
کم‌رنگ					
۳. نخودی					

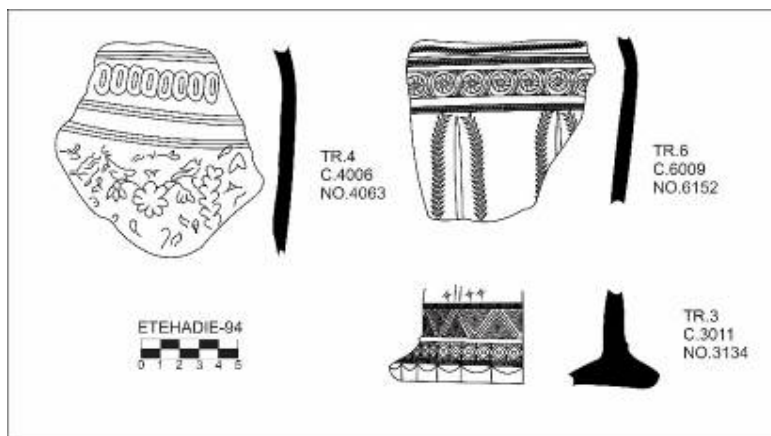
تصویر ۲- سفال لعابدار از ترانسه ۱ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

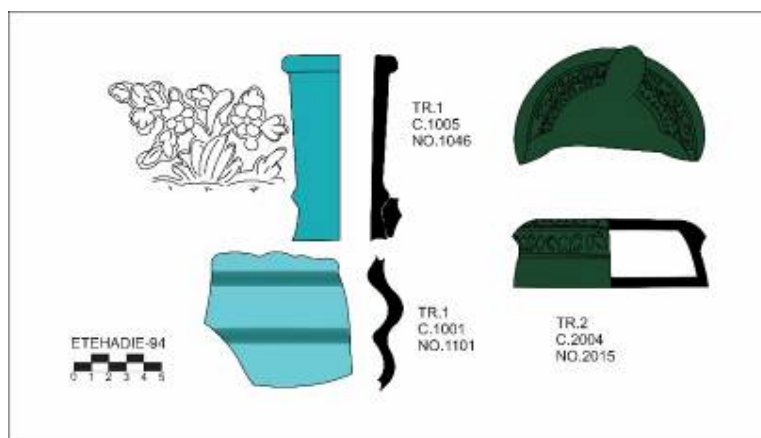
تصویر ۳- ظروف کاسه شکل لعابدار و کوزه با نقش کنده از ترانسه‌های ۱، ۳ و ۶ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

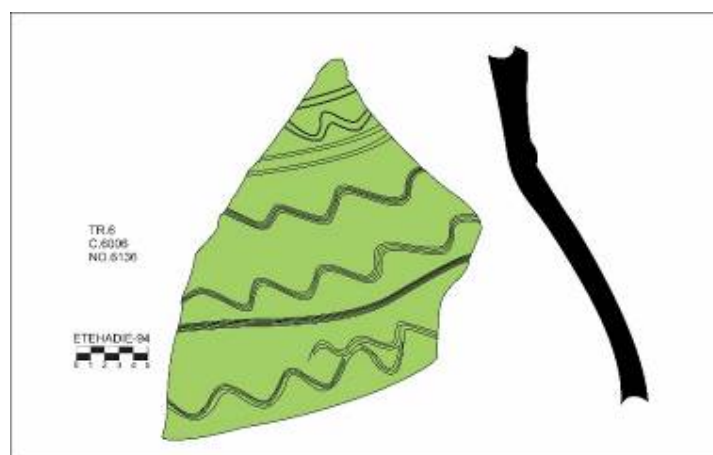
تصویر ۴- ظروف لعابدار با فرم کوزه از ترانسه‌های ۱ و ۳ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

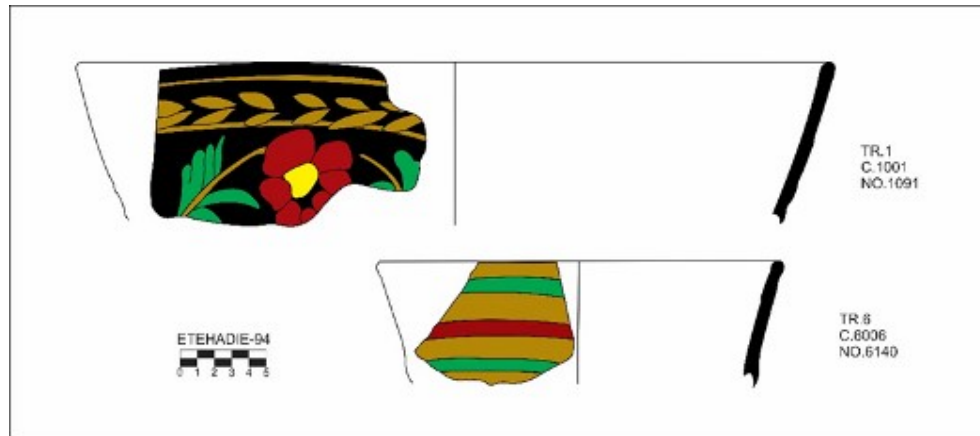
تصویر ۵- قطعات سفال با نقش کنده از ترانسه‌های ۴، ۳ و ۶ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

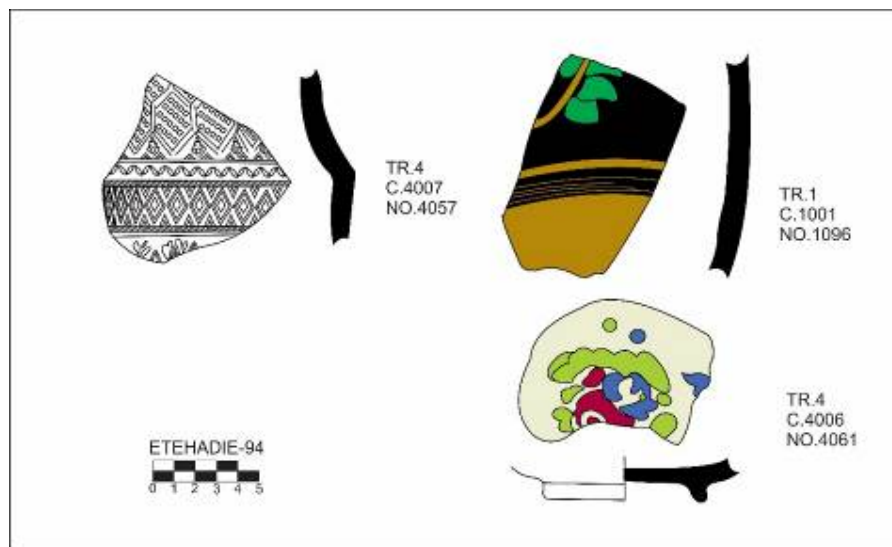
تصویر ۶- سفال‌های لعاب‌دار منقوش و سفال‌های با تکنیک کنده‌کاری زیر لعاب، به‌دست‌آمده از ترانسه‌های ۱ و ۲ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

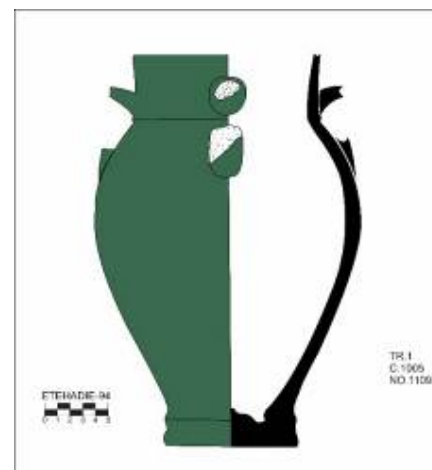
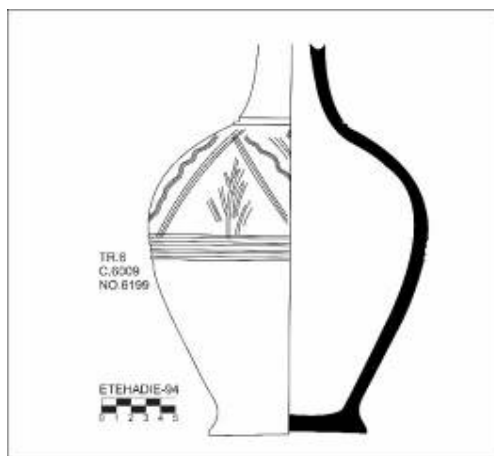
تصویر ۷- سفال با تکنیک نقش کنده موج‌دار زیر لعاب، ترانسه ۶ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

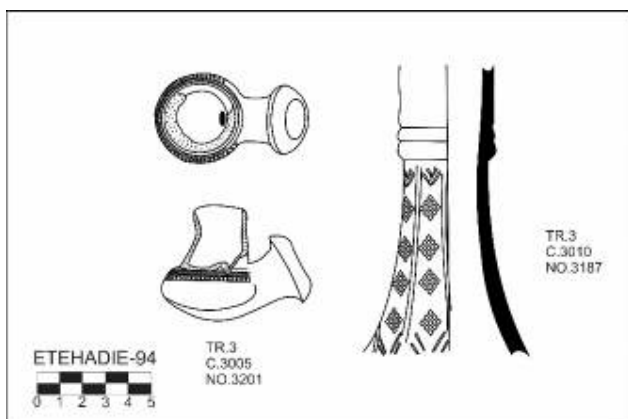
تصویر ۸- سفال با تکنیک نقاشی روی لعاب از ترانسه‌های ۱ و ۶ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

تصویر ۹- سفال‌های با تکنیک نقش کنده روی سفال بدون لعاب و نقاشی روی لعاب از ترانسه‌های ۱ و ۴ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

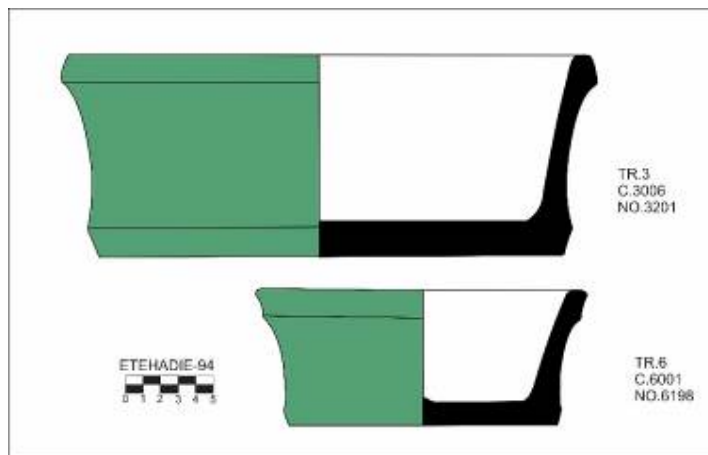
تصاویر ۱۰ و ۱۱- کوزه با لعاب سبز و کوزه بدون لعاب با نقش کنده از ترانسه‌های ۱ و ۶ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

تصویر ۱۲- کوزه با نقش کنده از ترانشه ۲ و سرفلیان به‌دست‌آمده از ترانشه ۳ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

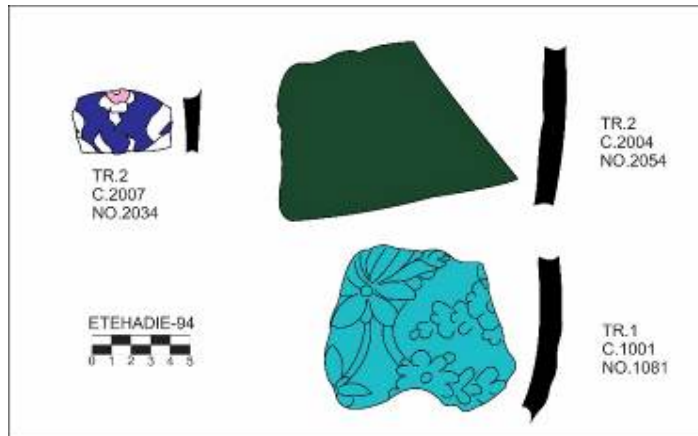

تصویر ۱۳- فرم‌های مختلف کاسه و کوزه به‌دست‌آمده از ترانشه‌های ۱، ۲ و ۳ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

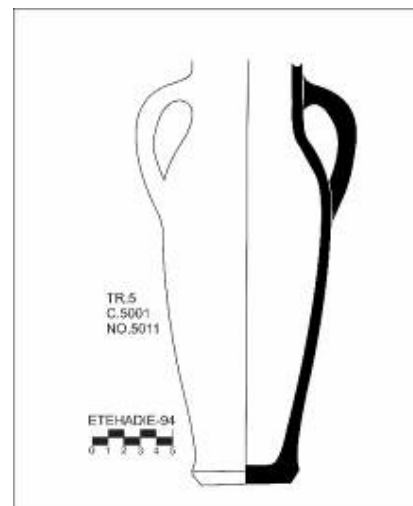
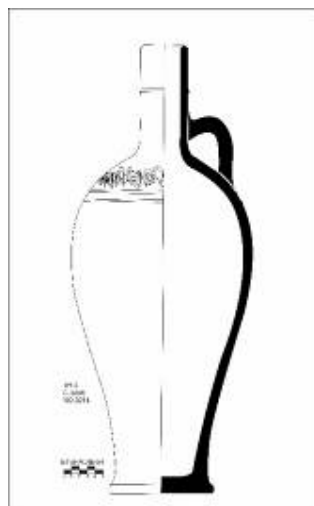

تصویر ۱۴- کاسه‌های با فرم مشابه به‌دست‌آمده از ترانشه‌های ۳ و ۶ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

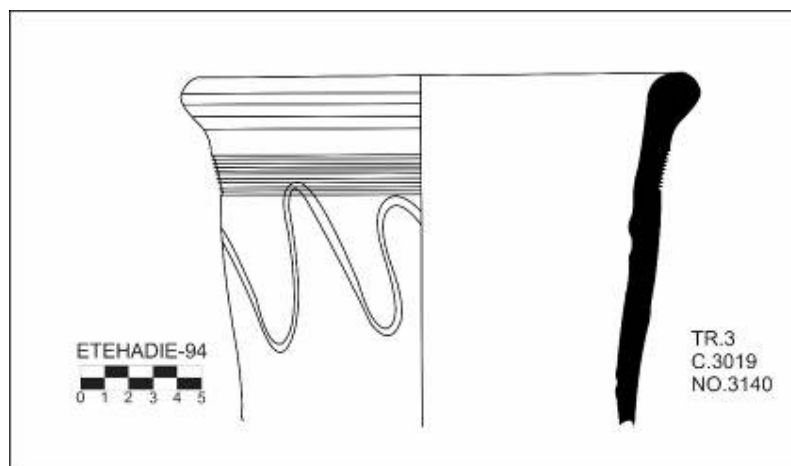

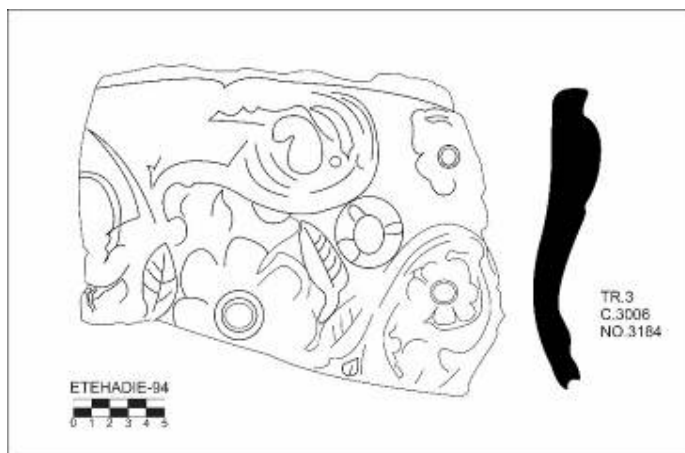
تصویر ۱۵- سفال‌های لعاب‌دار با تزئین نقش کنده زیر لعاب و نقاشی روی لعاب از ترانسه‌های ۱ و ۲ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

تصاویر ۱۶ و ۱۷- کوزه‌های دسته‌دار به‌دست‌آمده از ترانسه‌های ۳ و ۵ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

تصویر ۱۸- دهانه یک کوزه بزرگ با نقوش کنده موج و منظم از ترانسه ۳ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

تصویر ۱۹- بدنه سفال با تزیین نقش کنده به‌دست‌آمده از ترانسه ۳ (نگارندگان: ۱۳۹۵)

بحث و نتیجه‌گیری

باتوجه به تعداد فراوان و متنوع سفال‌های به‌دست‌آمده از عملیات مرمت مجموعه تاریخی اتحادیه که بیشتر آن‌ها به نیمه دوم قرن سیزدهم هجری تعلق دارند، می‌توان تا حدودی به ویژگی‌ها و خصوصیات سفالگری این دوره پی برد. اگرچه تغییر کاربرد سفال از یک کالا با خصوصیات و ارزش هنری، به یک کالای تولیدی صنعتی و تجارتي، منجر به کاهش تولید سفال‌های باکیفیت هنری و ویژه در مقایسه با دوره‌های قبل شد، ظروف سفالی نقش و کارکرد روزمره خود را در فرهنگ مادی این عصر حفظ کردند. شایان ذکر است یکی از نقص‌های مطالعات باستان‌شناسی و تاریخ هنر اسلامی، پرداختن به نمونه‌های شاخص و با کیفیت اعلاي هنر سفالگری در دوره‌های مختلف است؛ اما در بررسی علمی و پژوهش‌های سؤال‌محور، نه فقط ارزش ظاهری و زیبایی‌شناسی مواد فرهنگی، بلکه ویژگی‌های تولید آثار هنری و مادی در هر دوره نیز باید مدنظر قرار گیرد. بنابراین، افزون بر ارزش‌های ظاهری و زیبایی‌شناسی، باید به ویژگی‌های دیگری از جمله فرایند تولید و بسترهای شکل‌گیری سفال نیز

پرداخت؛ از این‌رو، چنان‌که در قسمت مقدمه ذکر شد، سفالگری دوره قاجار به‌عنوان عصر انحطاط هنر سفالگری ایران در نظر گرفته شده است. ویژگی‌های این عصر انحطاط مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته و اطلاعات ما از سفالگری دوره قاجار بسیار اندک است. بررسی سفال‌های به‌دست‌آمده از مجموعه تاریخی اتحادیه به‌وضوح نشان‌دهنده تغییر کاربرد سفال از یک کالا با ویژگی‌های هنری، به یک کالای صنعتی و تجارتي است. در میان سفال‌های به‌دست‌آمده، تعداد سفال‌های بدون تزیین و بی‌لعباب، بسیار بیشتر از سفال‌های لعاب‌دار و دارای تزیینات است. برخی از سفال‌های به‌دست‌آمده که در آن‌ها تکنیک‌های تزیینی و لعاب‌های مختلف به کار رفته، بیانگر استفاده از ظروف با کیفیت بالا و ویژه در منازل مسکونی مورد استفاده طبقه اعیان و اشراف جامعه تهران در نیمه دوم قرن سیزدهم هجری است. به‌دلیل ماهیت مجموعه تاریخی اتحادیه که محل سکونت اشراف و رجال درباری، همانند علی‌اصغر خان امین‌السلطان و فرزندان وی بوده است، مسلماً نمی‌توان ویژگی‌های سفال‌های به‌دست‌آمده از این مجموعه را به‌کل فرهنگ سفالی نیمه دوم قرن سیزدهم در شهر تهران

مختلف با درجه حرارت مخصوص و کنترل شده، در تولید سفال‌های مختلف است. در مجموع، سفال‌های به‌دست‌آمده از خانه اتحادیه و فرم‌های سفالی یافت‌شده، به‌وضوح بیانگر یک زندگی روزمره در تهران نیمه دوم قرن سیزدهم است. برخلاف برخی از سفال‌های منقوش عصر قاجار که مضامین ملی‌گرایانه و مضامین شیعی و مذهبی روی آن‌ها دیده می‌شود، هیچ نمونه‌ای از این سفال‌ها در عملیات مرمت مجموعه تاریخی اتحادیه به دست نیامد که بیانگر کاربرد این سفال‌ها در زندگی روزمره ساکنان این مجموعه است. برخی از سفال‌های به‌دست‌آمده دارای تکنیک‌های ساخت قابل‌توجه و درخور بررسی‌های بیشتر در زمینه آنالیز لعاب‌های مورد استفاده و تکنیک‌های ساخت هستند.

تعمیم داد. یکی از ویژگی‌های سفال‌های به‌دست‌آمده از این مجموعه، تنوع زیاد فرم‌ها، به‌ویژه تزیینات روی سفال است که بیانگر تنوع کارگاه‌های تولیدی است. اگرچه تنوع تکنیک‌های تزیینی و نقوش تزیینی در سفال‌ها بسیار زیاد است، برخی الگوهای مشترک، مانند استفاده از نقوش کنده تزیینی روی سفال‌ها به‌ویژه سفال‌های بدون لعاب دیده می‌شود. همچنین دستیابی به مواد خام و تکنولوژی فرآوری این مواد خام، موجبات تولید لعاب‌های بسیار متنوع در طیف‌های رنگی مختلف در عصر قاجار را فراهم آورد که تنوع لعاب‌های مختلف استفاده‌شده به‌وضوح، بیانگر این مسئله است. همچنین وجود سفال‌هایی با رنگ خمیره متفاوت، بیانگر استفاده از مواد معدنی متنوع در ساخت سفال‌ها و همچنین استفاده از کوره‌های

پی‌نوشت

- 1) Julien de Rochechouart
- 2) Charles F. Mackenzie
- 3) Ernest Orsolle

فهرست منابع

- اتحادیه نظام مآفی، منصوره (۱۳۷۷)، اینجا تهران است، تهران: نشر تاریخ ایران.
- انوار، سیدعبدالله (۱۳۷۲)، تهران، ج ۳، تهران: نشر روشنگران.
- اوبن، اوژن (۱۳۶۲)، ایران امروز ۱۹۰۶-۱۹۰۷ ایران و بین‌النهرین، ترجمه و حواشی و توضیحات از علی‌اصغر میرسعیدی، تهران: انتشارات زوآر.
- اورسل، ارنست (۱۳۸۲)، سفرنامه قفقاز و ایران، ترجمه‌ی علی‌اصغر میرسعیدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بختیاری، پردیس، افهمی، رضا (۱۳۹۰)، هنر ایران عصر قاجار، کتاب ماه هنر، ۱۶۲: ۵۷-۵۰.
- روگش، هاینریش (۱۳۶۷)، سفری به دربار سلطان صاحبقران ۱۸۶۱-۱۸۵۹، ترجمه حسین کردبیچه، تهران: انتشارات اطلاعات.
- بوهرلر، مسیو (۱۳۵۷)، سفرنامه و جغرافیای گیلان و مازندران، به کوشش م.پ. جکتاجی، لاهیجان: انتشارات گیل.
- دو روششوار، کنت ژولین (۱۳۷۸)، خاطرات سفر ایران، ترجمه مهراں توکلی، تهران: نشر نی.
- رضایی، مصطفی، محمدی، مریم (۱۳۹۹)، مطالعه تاریخی و باستان‌شناسی محوطه اسلامی انداجین همدان، مطالعات باستان‌شناسی، (۱۲): ۱۴۰-۱۵۹.
- سرنا، کارلا (۱۳۶۲)، سفرنامه مادام کارلا سرنا، آدم‌ها و آیین‌ها در ایران، ترجمه علی‌اصغر میرسعیدی، تهران: انتشارات زوآر.
- شهرکی فرخنده، مرجان، موسوی حاجی، سیدرسول، عطایی، مرتضی (۱۴۰۱)، هنر عامیانه دوره قاجار در آیینة ظروف سفالین (مطالعه موردی سفال‌های دوره قاجار موزه بزرگ خراسان)، نگارینه هنر اسلامی، ۲۴: ۹۱-۷۴.

- عین‌السلطنه، قهرمان میرزا سالور (۱۳۷۴)، روزنامه خاطرات عین‌السلطنه، تهران: انتشارات اساطیر.
- ماساهارو، یوشیدا (۱۳۷۳)، سفرنامه ماساهارو، ترجمه‌ی هاشم رجب‌زاده، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- معتمدی، محسن (۱۳۸۱)، جغرافیای تاریخی تهران، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- مکنزی، چارلز فرانسیس (۱۳۵۹)، سفرنامه شمال، تهران: نشر گستره.
- مهریار، محمد، فتح‌الله‌یف، شامیل، فخار تهرانی، محمود (۱۳۷۸)، اسناد تصویری شهرهای ایرانی دوره قاجار، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- میرزا ابراهیم (۱۳۵۵)، سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان، به کوشش مسعود گلزاری، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- نصری، اسماعیل، اصلانی، حسام (۱۳۹۸)، مطالعه باستان‌شناسی نقوش و تزیینات سفالینه‌های عصر قاجار (با تأکید بر نمونه‌های موجود در موزه آگینه و سفالینه‌های ایران، پژوهش هنر دانشگاه هنر اصفهان، ۱۷: ۹۳-۷۷.